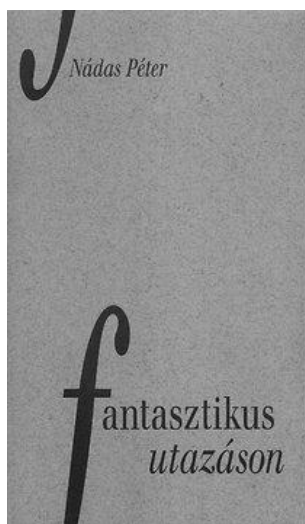


A találékonyság és a közjó etikájáról

NÁDAS PÉTER: FANTASZTIKUS UTAZÁSON – ESSZÉK



Jelenkor Kiadó
Pécs, 2011
128 oldal, 2600 Ft

A közösség és az egyén viszonya, az együttélés etikája és az önvizsgálat felelőssége a politikus alkatú Nádás Péter írásainak visszatérő aggodalma. Így legutóbbi esszékötetében, a *Fantasztikus utazáson* című kötetben megjelent szövegek szintén az önszemlélet és a közélet súlyos hiányosságaira reflektálnak magyar és európai történelmi kontextusban. Míg előző esszékötete, a *Hátországi napló* (2006) harmincnégy írást tartalmazott, ez a gyűjtemény mindössze hét esszét fűz egybe, amelyek 2007 és 2010 között jelentek meg először, és közülük három előadásszöveggént keletkezett.

A címadó esszé a kötet legterjedelmesebb írása, amely Richard Swartz délkelet-európai esszégyűjteményének bemutatását egybeszővi egy közös utazásuk emlékeinek a felidézésével, amely a hetvenes évek Erdélyébe vezet. Ezáltal kettős nézőpontot kínál a szöveg a kelet- és délkelet-európai diktatúrák jellemzéséhez: az elbeszélő-elemző nézőpontját, aki a kelet-európai diktatúrát reflektáltan átélte, és aki a nyugati demokráciák nézőpontjából szemlélő Richard Swartz írásait vizsgálja. A visszaemlékező elbeszélés a titkosszolgálat és a titkosrendőrség elnyomó apparátusához való viszonyulást megeleveníti és illusztrálja: az állandó megfigyeltség paranoiáját, a szolgai mentalitást, a cselekvést helyettesítő rituális panaszkodást és a torzított nyelvet, amely azóta is meggátolja az önkifejezést. Az esszé az egyedi történetből kilépve a szocializmus általános és alapvető torzító hatásaival számol, amikor az álcázást és az elrejtést nem csupán a nyelvi elfedés megnyilvánulásaként, hanem a hiánygazdaságból fakadó találékonyság nélkülözhetetlen részeként nevezi meg. Az esszé több olyan témát is felvet, amely a kötet íásaiban neuralgikus pontként visszatér és variálódik, így például a szimuláció vagyis a látszatteremtés fogalmát, amelynek önvédelmi és hatalmi funkciója van, vagy a szocializmus során kialakult és azóta is fennálló árnyékgazdaság jelenségét, amelyik az illegális tőkefelhalmozásnak és a kockázatmentes vállalkozásnak enged elpusztíthatatlan zöld utat, vagy az ehhez kapcsolódó diktatúrát, amely a szabad egyének szabad társulásának a tagadása, valamint az ál-

talános ön- és embermegvetést, amely feloldja a felelősségtudatot.

A *Kalandozás a bizalom forrásvidékén* című esszé a hitelválság és a globális politikai és gazdasági folyamatok vizsgálata mellett azt a kétféle, merőben eltérő társadalomfejlődési formát ütközteti egymással a bizalommal összefüggésben, amely a régi és az új, a nyugat- és kelet-európai demokráciák kialakulására és működésére jellemző. E különbségek bemutatására a disszimuláció és szimuláció fogalompárt vezet be, amellyel már az 1995-ben megjelent *Esszék* című kötet *Sors és technika* című írásában is élt. Akkor a szimuláció, a látszatteremtés fogalmát azokhoz a kelet-európai társadalmakhoz kapcsolta, amelyek polgárai tájékozatlanok és kiszolgáltatottak, míg a disszimulációt a sorsát alakítani és szervezni képes nyugati civilizációhoz kapcsolta. A 2008-ban keletkezett esszé a régi demokráciákra jellemzőnek tekinti a disszimulatív nyelvhasználatot, amelyet a nyelvi transzparenciára, struktúrált, tudatos és reflektív nyelvezetre való törekvésként határozza meg, míg az új demokráciák szimulatív nyelvezetét olyan, ma is létező nyelvként írja le, amelyben definiálatlanok a fogalmak, amely reflektálatlan, klisékkel és közhelyekkel fedi el a személyes szándékokat, találtkönységet, indulatosságot és túlzást jellemzi. A szimulatív nyelvezethez olyan látszatteremtő kultúra társul, amelyet a titkos egyéni szándékok, családi és törzsi érdekek irányítják, amely az árnyékgazdaság illegális szerkezetére épült, és amelyben a bizalom a közjót ignoráló, illegális konszenzuson alapul.

Míg a címadó írás a formális és az informális esszé jellemzőit ötvözi, addig a kötet két írása (*A magyar államhatalom esztétikája* és *A dolgok állása*) formális politikai esszé, amelyek közül az első megkérdőjelezi, hogy az a helyzet tekinthető-e erkölcsi válságnak, amely a 2006-os őszi beszédet követő kormányellenes tiltakozások, erőszakos utcai zavargások és a rendőrség válaszreakciója során kialakult, a másik pedig egyebek mellett a magyar politikai, gazdasági és társadalmi élet három modernizációs kísérletét veszi számba, amelyek közül az első, a reformkori megeremtette a függetlenség, a szabadságharc és az önfeláldozás eszméit, amelyek a szimuláció kultúrájában a harmadik modernizációs kísérlet fogalomkészletének is részévé váltak, ezek pedig Nádas Péter szerint a nyugat-európai disszimulatív kultúrákban nehezen értelmezhetőek.

Az erkölcsi válság fogalmának a meghatározását az ország alapvető társadalmi, gazdasági és politikai állapotának a vizsgálata követi, ami egy konkrét eset kapcsán az alkotmánybírákkal szemben az ismétlés retorikai erejével megfogalmazott súlyos vádban éri el tetőpontját, amely szerint a bírág nem értelmezték, hanem átírták egy adott törvény szövegét. Az írás az erkölcsi válság fogalmát az egyén lelkiismeretével hozza összefüggésbe abból kiindulva, hogy az egyéni emlékezés és számvetés hiánya vezet a bűnbakkereső magatartáshoz és az áldozati szerep kialakulásához. A szerző a kötetben több esetben is hierarchikus viszonyt alakít ki a fogalmak között, így például a lelkiismeret és a boldogság viszonyát vizsgálva azt tekinti az erkölcsi válságának, amikor a boldogságvágy és az öröme felülírja a lelkiismeret hangját, és ez a kontrollálatlan folyamat emberek tömegeiben játszódik le. A lelkiismeret fogalmához a felelősség etikájának fogalmát társítja, és számos írásában megerősíti, hogy ezt magasabb rendűnek tekinti a meggyőződés és tévedhetetlenség etikájához képest. A felelősség etikáját a törvénykövetésre is vonatkoztatja (a törvényalkotás etikájára nem tér ki), és a 2007-ben keletkezett írás a törvénykövetés hiányával kapcsolja egybe az önkényuralom kialakulásának a kockázatát, a demokráciát fenyegető legnagyobb veszélyt.

Nádas Péter életművében következetesen szembemegy az elfojtással és a felejtéssel, és a náci önkényuralom áldozataira való emlékezéssel tesz az egyetemes amnézia ellen. Az *Emlékmű* című esszé a második világháborúban meggyilkolt zsidó áldozatoknak Berlinben állított emlékmű kapcsán veti fel azt a kérdést, hogy az emlékműállítás rítusa valóban az áldozatoknak, vagy inkább a tetteseknek állít emlékművet. Sorba veszi azokat, akik egyenként, személynevükön megszólítva kutatják fel az áldozatokat, hogy a halottaknak az emlékezéssel adják vissza halálukkor elvett méltóságukat. Ugyanakkor a szerző felindult javaslatot tesz arra, hogy az emlékezés illesse meg azokat a halottakat is, akik különféle népcsoportok és vallási közösségek tagjaiként váltak áldozatokká, valamint azokat a németeket is, akiknek az életét szintén elvette, sorsukat kettétörte, hogy akaratuk ellenére vált Hitler Németország vezérévé. Ezt az esszét nem érvelés, hanem az emlékmű kövein burjánzó élet szépírói bemutatása zárja.

A *Kifutó élet* címmel írt esszé kíméletlen, iróniával és szarkazmussal átszőtt portrét rajzol Ortutay Gyuláról annak háromkötetes naplója alapján. A szocializmus során sok magas rangú pozíciót betöltő néprajztudós – aki egyebek mellett egyetemi tanár, vallási- és közoktatásügyi miniszter volt – a szerző szerint jelentős „érzelmi és erkölcsi tőkét tékozolt el az életével”, és finoman kimunkált, egyedi nyelvétől is megfosztotta önmagát. Nádas Péter a naplók alapján olyan ember lélekrajzát alkotta meg, akinek az írásai „se szakmai, se személyes, se politikai, sem irodalmi értéket nem képviselnek” (97.) A napló terjedelmes anyagából olyan becsvágyó ember képét formázza meg, akiből hiányzott az autonóm személyiség, üres életet élt, nem jellemezte a munkaszünetét, mások iránt nem érdeklődött, de mindenkit megvetett. A tekintélyuralmi és diktatórikus rendszert nemcsak elviselte, hanem érvényesülése érdekében építette is, ennek érdekében gyakran forgatta köpönyegét. Jellemzése jól illeszkedik a kötet többi esszéjéhez, amelyek az egyéni realitásérzék és a lelkiismeret jelentőségét vizsgálják a közösségek működésével összefüggésben.

A *Goldene Adele* című esszé egy előadássorozat megnyitó előadásaként hangzott el a bécsi Akademietheaterben, és a szöveg retorikai felépítése erősen kötődik a színházi közeghez, és a társadalom mint színház gondolatához. Az előadássorozat Kákániához kapcsolódik, amely Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényében az Osztrák–Magyar Monarchiát jelöli, és a rapszodikus felépülő írásban a monarchia létezése majd összeomlása az a szál, amelyik kapcsolódik az előadás témamegjelöléséhez, a történelem nagy integrációs és dezintegrációs kísérleteihez. A másik ilyen kísérlet, amellyel az írás foglalkozik, a globális környezetben működő szabadpiaci kapitalizmus, a virtuális gazdaság által átalakított realitás és demokrácia fogalma, amely szerint a realitás személyes interpretáció kérdése, és a fikció képes átvenni a hatalmat a tömegek felett. Ezzel párhuzamosan a szövegben megszólaló szónok elemzi a botrány természetét, mely szerint az egyéni hisztériák összeadódása vezet a közös sértettséghez, és többször felveti annak a lehetőségét, hogy amennyiben az előadás helyett nem szólalna meg, botrány törne ki, mert az előadás a rendet és a kozmoszt jelenti a néma csend és az elfojtott érzelmek káoszával szemben. A botrányhoz és a káoszhoz kapcsolható a bankok miatt kialakult hitelválság, és az is, hogy a társadalmakban a hit és a hiedelem a bizonyosság és a bölcsesség fölé kerekedik. Mint ahogy botrányt váltott ki a maga korában Klimt művészete is, melyet a világ eredetének a helye szervez, valamint *Goldene Adele* című festménye, amely úgy izgatós és erotikus, hogy az ornamentika elfedi a testet, amely minden kommunikációnak a közege.

A kötet esszéi a rend és a rendezetlenség, a kozmosz és a káosz lehetséges értelmezéseit adják a magyarországi gazdasági, társadalmi, szellemi és morális állapotok terén nemcsak az elmúlt öt év, hanem az elmúlt évszázadok vonatkozásában is, és az európai illetve globális kultúrát jellemző ön- és világismereti zavarral szemben az önmagát nevelő és önmaga felett uralmat gyakorló ember hagyományát kínálja fel alternatívaként.

Ócsai Éva



VLADIMIR KONČAR